

IWONA KRYCKA-MICHNOWSKA

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7293-1240>

Uniwersytet Warszawski

WOJNA I TOŻSAMOŚĆ: AUTOBIOGRAFIA *КОНЬ РЫЖИЙ* ROMANA GULAWAR AND IDENTITY: THE AUTOBIOGRAPHY *КОНЬ РЫЖИЙ* BY ROMAN GUL

The main subject of analysis in this article is Roman Gul's autobiography, with his memoir, *The Ice March*, serving as a point of reference. The aim of the analysis is to answer the question of how the writer reconstructs and interprets his wartime past at different stages of his life. The research tools employed here include theories on autobiography, memory studies, and concepts of narrative identity. The analysis leads to the conclusion that in his autobiography, the writer takes stock of his own past. He works through difficult moments of his life, explaining and interpreting them within a coherent narrative to resolve the ambiguity of his stance during the war and justify his choices to both his contemporaries and future generations. He significantly expands the background of his story, supplementing it with additional information and commentary, while omitting others, selecting episodes that maintain the coherence of the narrative and the image of the autobiographical protagonist.

Keywords: Roman Gul, The Autobiography *Конь рыжий*, war, identity, memory

UWAGI WSTĘPNE

Roman Gul (1896–1986) — przedstawiciel rosyjskiej emigracji po październikowej młodszego pokolenia przeżył długie, barwne życie. Był pisarzem, publicystą, historykiem, redaktorem prestiżowych czasopism oraz kronikarzem diaspory, którą na kartach trylogii autobiograficznej *Я унес Россию. Апология эмиграции* (1978, Zabrałem ze sobą Rosję. Apologia emigracji) ukazał jako spadkobierczynię rosyjskiego dziedzictwa kulturowego oraz obrończynię tradycji i wartości. W Polsce postać oraz dorobek tego twórcy są jednak słabo znane, przypomnijmy je zatem krótko¹.

¹ Analizie twórczości rosyjskiego pisarza poświęciła kilka artykułów naukowych Joanna Mianowska. Zob. J. Mianowska, *Вершители красного терпора: Ф. Дзержинский и В. Менжинский в очерках эмигранта Романа Гуля*, „Акта

Urodzony u schyłku XIX wieku Gul dorastał na rosyjskiej prowincji w bogatej rodzinie inteligenckiej o tradycjach ziemiańskich. Dzieciństwo i wczesną młodość spędził w Penzie, gdzie ukończył gimnazjum. Podążając śladami ojca-notariusza, działacza społecznego oraz członka partii kadetów, w 1914 roku rozpoczął studia prawnicze na Uniwersytecie Moskiewskim. Stosunkowo beztrudne życie przyszłego pisarza bezpowrotnie zakończyło się w 1916 roku, gdy jako zaledwie dwudziestoletni student został zmobilizowany i po przeszkoleniu skierowany najpierw do stacjonującego w Penzie pułku zapasowego, a wiosną 1917 roku na Front Południowo-Zachodni. Początkowo w stopniu chorążego dowodził oddziałem, wkrótce zaś został adiutantem dowódcy pułku. Podobnie jak wielu innych przedstawicieli demokratycznej inteligencji w Rosji Gul, który pragnął liberalizacji życia politycznego oraz poszerzenia wolności i praw obywateli, z nadzieją przyjął wieść o abdykacji Mikołaja II. Dramatyczne wydarzenia — rewolucja lutowa oraz przewrót bolszewicki i wojna domowa w sposób zasadniczy wpłynęły na jego dalsze życie. Jako przeciwnik monarchii, republikanin, a także zwolennik reform społecznych Gul poparł idee głoszone przez oponentów bolszewików i wkrótce po rewolucji październikowej wraz ze starszym bratem Siergiejem zaciągnął się do formującej się nad Donem Armii Ochotniczej, dowodzonej przez charyzmatycznego generała Ławra Kornilowa². Uczestniczył w licznych walkach, a podczas tzw. Marszu Lodowego znad Donu na Kubą wiosną 1918 roku został ranny. Rozczarowany przejęciem dowództwa przez monarchistów, polityką „białych” generałów, a także słabnącym morale żołnierzy i oficerów jesienią tegoż roku zrzucił mundur i przedostał

Polono-Ruthenica” 2011, nr 16, ss. 113–125. Tejże, *О женщинах-террористках в прозе эмигранта Романа Гуля*, „Studia Rossica Posnaniensia” 2019, (t. 44), nr 2, s. 51–60. Spośród publikacji powstałych w Rosji należy natomiast przypomnieć niewielką monografię historyka Dmitrija Muraszowa: Д. Мурашов, *Роман Гуль: писатель из Пензы*, Пензенская областная библиотека им. М. Ю. Лермонтова, Пенза 2018, skąd m.in. zaczerpnięto dane biograficzne pisarza. Kolejnym źródłem jest autobiografia Gula: Р. Гуль, *Моя биография*, w: tegoż, *Ледяной поход. Автобиографические произведения. Размышления о литературе*, ПРОЗАиК, Москва 2011, s. 5–26, a także artykuł Wadima Krejda: В. Крейд, *Гуль Роман Борисович (1896–1986)*, „Новый Исторический Вестник” 2003, № 1 (9), https://nivestnik.su/2003_1/11.shtml (6.03.2025).

² W biografii Gul określa siebie tak: „[...] воспринял революцию как демократ. Я был противником монархии, сторонником республики, демократии и социальных реформ. В частности, передачи земли крестьянам [...]”. Р. Гуль, *Моя биография*, w: tegoż, *Ледяной поход. Автобиографические произведения...*, s. 7.

się do okupowanego przez Niemców Kijowa. Wcielony siłą do wojsk hetmana Pawła Skoropadskiego uczestniczył w walkach o miasto przeciwko oddziałom Symona Petlury, a następnie dostał się do niewoli.

Na przełomie lat 1918 i 1919 wraz z grupą innych oficerów został wywieziony z Rosji przez ewakuujące się wojska niemieckie. Przebywał m.in. w obozie przejściowym Helmstedt w górach Harzu, gdzie pracował fizycznie przy korowaniu drzew oraz w obozie dla jeńców wojennych Deberitz; w 1920 roku osiedlił się w Berlinie. W niemieckiej stolicy, która była wówczas ważną enklawą rosyjskiej diaspory, Gul prowadził intensywną działalność redakcyjną i krytycznoliteracką oraz wydał kilka głośnych utworów z życia emigracji, a także biograficznych i historycznych, stając się jedną z ważniejszych postaci „rosyjskiego Berlina”. Wkrótce też związał się z ruchem „smienowichowców” oraz gazetą „Накануне”, które propagowały idee zbliżenia emigrantów z Rosją Sowiecką i zyskał reputację pisarza, pragnącego dialogu z nią³. Pod koniec lat 20. nadzieje twórcy na demokratyczną odnowę ojczyzny zgasły, a on sam, zawiedziony rządami bolszewików, stał się ich zażartym wrogiem.

Po dojściu Hitlera do władzy i represjach, które go dotknęły (uwięzienie w obozie koncentracyjnym w Oranienburgu), w 1933 roku Gul opuścił Niemcy i emigrował do Francji. Osiadł w Paryżu, gdzie kontynuował pracę literacką, współpracował z czołowymi periodykami, pisał scenariusze; podczas wojny ukrywał się wraz z rodziną na wsi na południu kraju, prowadząc gospodarstwo rolne. W roku 1950 wyjechał do USA, gdzie stanął na czele prestiżowego czasopisma emigracyjnego „Новый Журнал”. Na obczyźnie, analogicznie do wielu współrodaków, pisarz doświadczył pauperyzacji i deklasacji, zyskał jednak wolność, która — jak niejednokrotnie podkreślał — w jego systemie aksjologicznym stanowiła najwyższą wartość.

ОПОВІСЬ В ЦЕНІУ ВОЙНЫ

W swym bogatym i zróżnicowanym dorobku literackim Gul często odwoływał się do własnych doświadczeń oraz wydarzeń, które stały się jego udziałem, a wiele jego utworów ma charakter autobiograficzny⁴.

³ Wyrazem tego zbliżenia było m.in. wydanie w Rosji bolszewickiej wspomnień *Ледяной поход* (Marsz lodowy) w 1923 r., a także książek poświęconych emigracji *Жизнь на фукса* i *Белые по Чёрному*.

⁴ Na ten aspekt zwraca uwagę m.in. wspomniany już Muraszow w pracy *Роман Гуль: писатель из Пензы*, a także Oleg Korostielew. Zob. O. Коростелев, „Апология

Na różnych etapach życia opisywał na ich kartach swe losy i historię swojej osobowości, jedynie modyfikując konwencje oraz przedstawiając akcenty. Upamiętniał zwłaszcza dramatyczne wydarzenia wojenne. Po raz pierwszy opowiedział o nich w swej debiutanckiej książce — wspomnieniach *Ледяной поход (с Корниловым)* (1921, Marsz lodowy [z Kornilowem])⁵, które można odczytać jako zapis traumatycznych doświadczeń wychowanego w duchu ideałów humanistycznych młodego mężczyzny, prowadzących go do zanegowania bratobójczej wojny⁶.

Do tego trudnego okresu życia po raz kolejny pisarz powraca pamięcią po dwudziestu latach w lirycznej autobiografii *Конь рыжий (Автобиография)* (1952, Koń rudy [Autobiografia])⁷, która jest w artykule głównym przedmiotem refleksji. Opowieść o wojnie jest tutaj interpretowana jako centralna część utworu i kluczowy etap w życiu autobiograficznego bohatera, który (re)definiuje jego tożsamość. Głównym punktem odniesienia dla rozważań są natomiast wspomnienia *Ледяной поход*. Celem analizy jest uzyskanie odpowiedzi na pytanie o to, w jaki sposób Gul rekonstruuje i interpretuje swą wojenną przeszłość na różnych etapach życia oraz dlaczego czyni to w konkretny sposób? Wykorzystywanymi w artykule narzędziami badawczymi są klasyczne już teorie autobiografii, głównie ustalenia jednego z czołowych znawców piśmiennictwa autobiograficznego Philippe’a Lejeune’a; badania i koncepcje pamięci, zwłaszcza autobiograficznej, a także tożsamości narracyjnej, rozumianej tu jako

[...] rodzaj podmiotowego samookreślenia, w którym o tym, kim jestem, decyduje w znacznej mierze biografia, a [...] bardziej precyzyjnie, moja prywatna opowieść, pierwszoosobowa narracja o własnym życiu, którą tworzę i którą przedstawiam jakiemuś słuchaczowi⁸.

Zacznijmy od genezy i przesłania utworu. W odróżnieniu od wspomnień *Ледяной поход*, które powstały wkrótce po opuszczeniu przez

эмиграции” Романа Гуля, w: Р. Гуль, *Я унес Россию. Апология эмиграции*, t. 1: *Россия в Германии*, Б.С.Г.-ИПЕСС, Москва 2001, s. 13.

⁵ Fragmenty książki były publikowane już wcześniej w emigracyjnym czasopiśmie „Жизнь” wydawanym w Berlinie.

⁶ Więcej na ten temat zob. I. Krycka-Michnowska, *Doświadczenie wojny domowej we wspomnieniach „Marsz lodowy” Romana Gula*, „Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU” 2024, t. XX, s. 95–107.

⁷ Było to pierwsze wydanie książkowe, w odcinkach natomiast autobiografia była publikowana w latach 1946–1947 w nowojorskim czasopiśmie „Новый Журнал”.

⁸ K. Filutowska, *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość — MacIntyre, Taylor, Ricoeur*, WUW, Warszawa 2018, s. 158–159.

Gula szeregów Armii Ochotniczej i uznawane są za jeden z pierwszych utworów podejmujących temat wojny domowej w Rosji, do spisywania historii całego życia pisarz przystąpił w przededniu II wojny światowej (rok 1938). Był wówczas dojrzałym czterdziestokilkuletnim mężczyzną z bogatym doświadczeniem „uciekiera z dwóch krajów totalitarnych” — Rosji bolszewickiej i Niemiec hitlerowskich⁹, zakończył pisanie zaś w roku 1945. Nie dziwi więc, że centrum swej opowieści autor uczynił wojnę i doświadczenia z nią związane. Jednoznacznie wskazuje na to już tytuł, który odsyła do wizji apokaliptycznego jeźdźcy na rudym koniu. Podobną funkcję pełni także motto: pierwszym jest fragment wiersza Zinaidy Gippius *Неоправимо* (1916, Nieodwracalnie)¹⁰, wskazujący na nieodwołalność skutków wojny oraz jej totalny, druzgocący wpływ na ludzi i rzeczywistość. Drugim — nawiązujący do tytułu fragment Apokalipsy Św. Jana: „И вышел другой конь, рыжий; и сидящему на нем дано взять мир с земли...” (Ap. 6,4), który sugeruje, że opisywane wydarzenia nie tylko niosą zniszczenie, ale są także przepowiedzianym w Biblii znakiem zbliżającego się końca świata. Trzecim mottem są natomiast słowa Jeana Jacques’a Rousseau, mające wskazywać na pokrewieństwo bogatych i różnorodnych doświadczeń życiowych obu twórców¹¹.

Pisarz jasno określa strategię recepcji analizowanego utworu poprzez definiujący jego gatunek podtytuł, który sugeruje, że narracja jest w nim oparta na doświadczeniu oraz wydarzeniach z życia autora, a „ja” odgrywa najważniejszą rolę¹². Konstruując opowieść Gul czerpie z tzw. pamięci autobiograficznej, odpowiedzialnej za prze-

⁹ Р. Гуль, *Конь рыжий. Автобиография*, w: tegoż, *Ледяной поход. Автобиографические произведения. Размышления о литературе*, ПРОЗАиК, Москва 2011, s. 366. W dalszej części pracy cytaty z tego wydania opatrzone w tekście głównym numerem strony.

¹⁰ Przywołajmy go: „Невозвратимо. Неоправимо./Не смоём водой. Огнем не выжжем./Нас затоптал — не проехал мимо! —/Тяжелый всадник на коне рыжем.// В гуще вязнут его копыта,/В смертной вязи, неразделимой.../Смято, втоптанно, смешано, сбито —/Все. Навсегда. Неоправимо”. З. Гиппиус, *Неоправимо*, <https://www.culture.ru/poems/26704/неоправимо?ysclid=m8678xctrk623568873> (8.03.2025).

¹¹ Motto brzmi: „События, наполнившие мою жизнь, были так разнообразны, я пережил столько увлечений, видел столько разных людей, прошел через столько общественных положений, что за свою жизнь мог бы пережить столетия [...]” (s. 138).

¹² W swej biografii pisanej pod koniec życia Gul określa utwór mianem „autobiografii w formie artystycznej”. Zob. Р. Гуль, *Моя биография*, w: tegoż, *Ледяной поход. Автобиографические произведения...*, s. 23.

chowywanie materiału dotyczącego indywidualnej historii życia jednostki. Są w niej gromadzone przede wszystkim informacje na temat wydarzeń (i faktów) oraz zachowania własnego i innych ludzi w przeszłości, które mają pewien sens dla danego człowieka. Jednak — jak zauważa Tomasz Maruszewski — czasem *ex post* jednostka nadaje tym epizodom inny sens niż pierwotny¹³. Badania psychologiczne nad pamięcią autobiograficzną pokazują również, że „[...] występuje ona w postaci narracji, czyli historii przedstawiających ciąg zdarzeń”¹⁴. Przy czym ludzie mogą aktywnie konstruować wspomnienia czegoś, co nigdy się nie zdarzyło, najczęściej jednak podczas odtwarzania przeszłości łączą elementy rzeczywiste ze świadomie lub nieświadomie wygenerowanymi¹⁵.

Gul, który obdarza narratora i zarazem bohatera utworu własnym nazwiskiem oraz opowiada o zdarzeniach, odnoszących się do stosunkowo łatwo weryfikowalnej rzeczywistości zewnętrznej, niewątpliwie zawiera z czytelnikiem dwa pakt — autobiograficzny i referencjalny¹⁶. Sugeruje wierność relacjonowanym faktom, stosuje przy tym tradycyjną, chronologiczną narrację, która jest podstawową zasadą organizacji materiału przechowywanego w pamięci autobiograficznej, pozwalającą wnioskować, jakie zdarzenia z przeszłości mogły wpłynąć na inne¹⁷.

Odwołując się do koncepcji tożsamości narracyjnej Paula Ricoeura, który dowodzi, że jedność naszego życia należy interpretować w kontekście spójnej narracji autobiograficznej, a nasza tożsamość

¹³ Zob. T. Maruszewski, *Pamięć autobiograficzna*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005, s. 18–19.

¹⁴ Tamże, s. 32.

¹⁵ Tamże, s. 24.

¹⁶ Przypomnijmy, że w koncepcji Lejeune’a, pakt autobiograficzny zakłada tożsamość autora, narratora i głównego bohatera, której poświadczeniem jest swego rodzaju umowa zawarta między autorem a czytelnikiem, dotycząca sposobu lektury. Ścisłe związany z nim jest pakt referencjalny, wyrażany w formule-przysiędze: „Przysięgam mówić prawdę, tylko prawdę i całą prawdę”, którą autor składa przed czytelnikiem. Przy czym francuski badacz zaznacza, że pakt ten nie wymaga ścisłego podobieństwa i może być dotrzymany niedobrze, co jednak nie przekreśla referencjalnej wartości autobiografii. Zob. Ph. Lejeune, *Pakt autobiograficzny*, przeł. A. Labuda, w: tegoż, *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*, R. Lubas-Bartoszyńska (red.), Universitas, Kraków 2007, s. 35–36 i s. 47–48.

¹⁷ Zob. T. Maruszewski, *Pamięć autobiograficzna...*, s. 19. Ważną zasadą strukturalizacji materiału wykorzystywanego przez pamięć autobiograficzną jest uporządkowanie pojęciowe, powiązanie materiału z kontekstem, który wyznacza ramy dla jego zrozumienia oraz silne naładowanie emocjonalne. Tamże, s. 19–20.

jest konstruowana poprzez opowiadanie historii o sobie¹⁸, należy zaznaczyć, że o ile *Ледяной поход* poświęcony był bardzo ważnemu, ale jednak fragmentowi życia autora, to *Конь рыжий* jest strukturą, w której podejmuje on próbę jego podsumowania, rozliczenia się z własną przeszłością i zracjonalizowania jej. Tworząc opowieść, która ma określony początek, środek i koniec, Gul dokonuje selekcji wydarzeń po to, by ułożyć je w koherentną całość, uporządkować doświadczenia i wyjaśnić swe wybory oraz postawy. Podczas odsłaniania kolejnych etapów biografii, skupia uwagę na wybranych wydarzeniach i okresach, inne natomiast pomija lub modyfikuje, dokonując interpretacji przeszłości z perspektywy teraźniejszości. Jak bowiem zauważają liczni badacze, wiedza o przeszłości jest przez nas starannie i konsekwentnie selekcionowana, indywidualizowana i subiektywizowana, zgodnie z aktualnym postrzeganiem świata i jego wartościowaniem¹⁹.

Wspomniano już, że Gul pracował nad autobiografią w czasie II wojny światowej, w sytuacji realnego zagrożenia utraty zdrowia lub życia — utwór można więc traktować jako podjętą przez niego próbę ocalenia kruchej egzystencji, unieśmiertelnienia siebie poprzez słowo, a także, być może ostatnią, możliwość sprostowania zawilej biografii oraz korekty swego wizerunku. Podobnie jak inni twórcy dzieł autobiograficznych pisarz stara się nadać sens minionym wydarzeniom, zwłaszcza usprawiedliwić przed potomnymi decyzję o zrzuceniu munduru i opuszczeniu szeregów Armii Ochotniczej w newral-

¹⁸ Zob. K. Filutowska, *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość...*, s. 238. Przypomnijmy, że zagadnienie narratywizmu Ricoeur podjął w dziele *Czas i opowieść*, gdzie wprowadził też pojęcie tożsamości narracyjnej, rozwinął je zaś w pracy *O sobie samym jako innym*, w której dokonał rozróżnienia na tożsamość numeryczną, jedyność, bycie tym samym (*idem*) oraz bycie sobą (*ipse*). Ricoeur stwierdza tam m.in., że „[...] prawdziwa natura tożsamości narracyjnej objawia się [...] dopiero w dialektyce bycia sobą i bycia tym samym”. Zob. P. Ricoeur, *O sobie samym jako innym*, przeł. B. Chelstowski, oprac. nauk. i wstęp M. Kowalska, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003, s. 233.

¹⁹ Zob. B. Szacka, *Czas przeszły, pamięć, mit*, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 2006, s. 29. Podobne twierdzenia wysuwają zachodni badacze, choćby Jeffrey Olick, który podkreśla, że pamięć nie jest wiernym odzwierciedleniem przeszłości, ale raczej jej plastyczną konstrukcją tworzoną w teraźniejszości, która wpisuje wybrane minione wydarzenia w zmieniającą się rzeczywistość. Zob. J. Gubała, *Metodologiczna refleksja nad badaniami pamięci zbiorowej. Próba wstępnego ujęcia problemu na przykładzie rozważań Jeffreya Olicka, Wulfa Kansteinera oraz Alona Confino*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica” 2012, nr 42, s. 74.

gicznym momencie dziejów Rosji. Na emigracji ugruntował się już wówczas pozytywny wizerunek Białej Armii i jej heroicznej walki przeciwko bolszewikom, postrzeganym przez dużą część uchodźców jako ciemniężyciele ojczyzny i uzurpatorzy władzy.

Po latach życia na obczyźnie poglądy zweryfikował również Gul, na co wskazuje modyfikacja narracji o wojnie. Choć wielokrotnie odwołuje się on do wspomnień *Ледяной поход*, uzupełnia swą opowieść o nowe wydarzenia oraz dodatkowe informacje, które obudowuje pogłębioną refleksją, inne natomiast pomija, wybierając epizody istotne dla zastosowanej przez siebie strategii narracyjnej. Wybór i interpretacja są, jak już była mowa, arbitralne i subiektywne, zgodne z punktem widzenia mówiącego podmiotu oraz jego partykularną perspektywą własnego „tu i teraz”, stanowiąc pochodną indywidualnego sposobu doświadczania świata. Gul akcentuje zwłaszcza swój antybolszewizm, nie wspomina natomiast o związkach ze „smienowiechowstwem”, które u schyłku życia nazwie naiwnością i chwilowym błędem²⁰.

Tematowi wojny autor autobiografii *Конь рыжий* poświęca większość uwagi (części od III do VI włącznie). Wieść o jej wybuchu i powszechnej mobilizacji wprowadza chaos w spokojne, uporządkowane, harmonijne życie mieszkańców rosyjskiej prowincji, burząc niemal idylliczny świat, opisywany przez Gula w pierwszych dwóch częściach. Czerpiąc z archiwum wspomnień, pisarz opowiada tam o swych korzeniach — dzieciństwie i dorastaniu, o przodkach i domu rodzinnym, o podupadających, ale kultywujących tradycję gniazdach szlacheckich, wskazując na źródła, które wpłynęły na jego tożsamość. W powojennych rozdziałach natomiast fragmentarycznie relacjonuje życie na emigracji. Opisując pobyt w Niemczech (części VII–VIII), koncentruje się nie tylko na sobie, ale także losach innych rosyjskich uchodźców, ukazuje życie na prowincji i w stolicy, dużo miejsca poświęca także swemu uwięzieniu w obozie w Oranienburgu. Ostatnia, dziewiąta część dotyczy pobytu we Francji — kraju, który „podarował mu wolność”. Kres opowieści symbolicznie wyznacza śmierć matki Gula.

Struktura oraz wymowa utworu *Конь рыжий* wskazują jednoznacznie, że wydarzenia wojenne determinują kolejność losów autora, narratora i zarazem autobiograficznego bohatera; stanowią kluczowy okres w jego życiu oraz centrum utworu, którego punktem kulminacyjnym jest ewakuacja do Niemiec. „Я тогда еще не знал, что человек может быть переделываем жизнью” (s. 159) — tymi słowa-

²⁰ Zob. P. Гуль, *Моя биография...*, s. 14–18. Także: О. Коростелев, „Апология эмиграции” Романа Гуля..., s. 12–13.

mi rozpoczyna Gul trzecią część autobiografii, zapowiadając dramatyczny wpływ wojny na swe życie, które od jej wybuchu diametralnie się zmienia²¹. Pisarz obrazuje brutalne zderzenie z rzeczywistością, która wniwecz obraca plany i marzenia oraz podważa kultywowane przez niego wartości. Otoczony miłością i opływający w dostatek student prawa, wywodzący się z bogatej rodziny inteligencko-ziemiańskiej przedstawiciel elity społecznej Rosji, zafascynowany ideami tołstoizmu, filozofią i literaturą klasyczną musi odtąd nauczyć się żyć w cieniu wojny, która unicestwia świat dający mu poczucie bezpieczeństwa, bez troski i wolności. Jest zmuszony przewartościować swe życie, wymazać z pamięci wszystko, co przyswoił sobie dotychczas po to, by nauczyć się „sztuki zabijania”:

[...] выстроившись в две шеренги, стоим перед рослым, жилистым полковником, украшенным боевыми орденами; [...] мужественным голосом он обращается к нам: — Господа юнкера! До сих пор вы учились в университетах, но сейчас вы мобилизованы и пришли учиться совершенно другой науке. Вы пришли учиться, — говорит полковник, — науке убивать, это трудная наука, и вы преуспеете в ней тем лучше, чем скорее забудете то, чему до сих пор учились... (s. 159).

Niemal z dnia na dzień przechodzi przyspieszony proces dojrzewania: zostaje zmobilizowany do pułku piechoty, po przeszkoleniu skierowany do jednostki zapasowej, a następnie wysłany na front, by walczyć z niemieckim wrogiem. Rysując z perspektywy niemal ćwierćwiecza własną sylwetkę, Gul podkreśla swą niedojrzałość emocjonalną oraz niedojrzałość podobnych do siebie młodych chłopaków, byłych studentów, nie znających życia, za to doskonale znających Kanta, Platona i Puszkina, wysłanych na wojnę po to, by zabijać lub samemu zginąć.

O ile we wspomnieniach *Ледяной поход* pisarz skoncentrował uwagę niemal wyłącznie na swym udziale w wojnie domowej, to w autobiografii wiele miejsca poświęcił również wydarzeniom I wojny światowej, w których uczestnictwo miało — jak wynika z narracji — istotne znaczenie dla konstruowania jego tożsamości. Zestawienie tych dwóch konfliktów zbrojnych pozwala autorowi zaznaczyć diametralne różnice między nimi oraz pogłębić autocharakterystykę. Pisarz podkreśla, że jego uczestnictwo w Wielkiej Wojnie było podyktowane pobudkami patriotycznymi²², a motywację do walki dawała

²¹ Symbolem tej zmiany oraz kresu starej Rosji i całej epoki jest śmierć ojca, a następnie dziadków, którzy umierają w przededniu wojny.

²² Motyw miłości do ojczyzny wyraźnie wybrzmiewa także w innych częściach utworu.

mu świadomość, że toczy ją o wolność i nienaruszalność granic imperium w imię ideałów, w które głęboko wierzy. Można domniemywać, że uznaje ją za *bellum iustum*.

Gul dookreśla poglądy autobiograficznego bohatera poprzez porównanie ich ze stanowiskiem szeregowych żołnierzy, którzy patrzą na wojnę z całkowicie odmiennej perspektywy. Jest on zwolennikiem rewolucji lutowej, *explicite* deklaruje poparcie dla idei demokratycznych, z nową władzą wiążąc nadzieje na pozytywne zmiany w Rosji oraz zakończenie wojny i chaosu:

Я, конечно, за республику, за Думу, за Милюкова — Гучкова и за победу, которая теперь приблизилась! [...] я чувствовал захватывающее душу возбуждение, и все вокруг, казалось мне, перерождается (s. 166).

Doskonale wie, o co walczy, kto jest jego wrogiem, potrafi zdefiniować dobro i zło, prawdę i fałsz. Chłopi i Kozacy natomiast nie odczuwają więzi z krajem rodzinnym, nie chcą walczyć w interesie „pańskiej” Rosji, za wszelką cenę pragną zakończenia wojny. Z biegiem czasu słabnie ich morale, załamuje się dyscyplina, czego wyrazem są organizowane przez nich mitingi skierowane przeciwko władzy politycznej i dowództwu; wielu z nich buntuje się i ucieka z frontu, zwłaszcza po zniesieniu przez Rząd Tymczasowy kary śmierci za dezercję. Mimo że bohater podejmuje wysiłki, by wytłumaczyć sobie postawę szeregowych żołnierzy, z którymi prowadzi rozmowy o wojnie, polityce, Konstytuancie i reformie rolnej („У меня есть, за что идти, у меня есть Россия? А у них? [...] у них нет ничего” [s. 191]), nie potrafi jednak zrozumieć ich motywów i reakcji. Całkowicie obcy jest mu żywioł bezprawia, buntów, chaosu, wyrывającej się spod kontroli anarchii. Z każdym dniem coraz wyraźniej dostrzega także beznadziejność sytuacji na froncie i kruchość nadziei na demokratyczne zmiany, przeczuwając, że rosyjskie imperium bezpowrotnie pogrąża się w krwawej otchłani:

Возвращаясь из штаба по [...] улицам села [...] я как никогда чувствовал плотную придвинувшуюся гибель, словно ее можно было нащупать, словно она была здесь, за этими плетнями, деревьями, хатами и страшно было ощущение ее полной неустрашимости (s. 216).

W autobiografii Gul stara się dowieść, że udział w wydarzeniach I wojny światowej stanowił dla niego ważną szkołę życia, która nauczyła go cenić jego wartość, dostrzegać i szanować to, co istotne:

[...] мы, глядя то в небо, то на золотеющий и краснеющий лес, разговариваем. Я говорю о том, что война — явление неоднородное, что у нее кроме тяжелого быта и страшной были есть и своя увлекательная литература (s. 193).

Pisarz podkreśla formacyjny wpływ wojny, wskazując, że dzięki niej zyskał nowe, ważne doświadczenie, nieosiągalne dla innych:

[...] мы научаемся, чему то, может быть, даже большему, во всяком случае мы узнаем здесь то, чего они никогда не узнают. И в облаке пыли идя по этому волнующемуся шоссе, я рад тому, что я здесь, а не там, что я на войне, которая лепит людскую, может быть, грубую, но простую и в чем-то правильную душу (s. 183).

Kładzie jednak nacisk na odmiennność doświadczenia Wielkiej Wojny i wojny bratobójczej, która była głównym tematem wspomnień *Ледяной поход*, zawierających jednoznaczne przesłanie o charakterze antywojennym. Wspomnienia prezentowały skomplikowany, w większości odheroizowany obraz wojny, a ich celem było ukazanie brutalnej prawdy o jej demoralizującym, niszczącym wpływie na uczestniczącego w niej człowieka. Na ich kartach Gul ukazał nie tylko okrucieństwo oraz pogłębiający się rozkład moralny „czerwonych”, ale również zatracanie norm etycznych przez „białych”, sugerując, że wojna domowa wyzwala w ludziach najgorsze instynkty, dehumanizuje ich²³. Dlatego percepcja wspomnień była niejednoznaczna — zwłaszcza monarchistyczne i skrajnie prawicowe kręgi poddały je ostrej krytyce, zarzucając autorowi, że zdeformował wizerunek Białej Armii²⁴.

Z biegiem lat pisarz zmodyfikował swe poglądy, zgodnie ze słowami Ricoeura, że „[...] tożsamość narracyjna — konstytutywna dla bycia sobą — może zawierać zmianę, niestałość w ramach powiązania życia”, a „[...] historia życia jest nieustannie refigurowana przez wszystkie prawdziwe lub fikcyjne historie, które podmiot opowiada o sobie samym”²⁵. Świadczą o tym komentarze w autobiografii dotyczące sytuacji politycznej w Niemczech po dojściu Hitlera do władzy. Przebija z nich poczucie wyższości i duma Gula z udziału w konflikcie, definiowanym teraz jako walka o bezcenną wolność:

²³ Szczegółowo omówiono tę kwestię w artykule: I. Krycka-Michnowska, *Doświadczenie wojny domowej we wspomnieniach...*

²⁴ O nieprzychylności konserwatywnej części emigracji, wywołanej publikacją wspomnień Gul pisał także w swej biografii. Zob. P. Гуль, *Моя биография...*, s. 12.

²⁵ P. Ricoeur, *Czas i opowieść, t. III, Czas opowiadany*, przeł. U. Zbrzeźniak, WUJ, Kraków 2008, s. 354.

Я думаю о том, как глубоко надо презирать свой народ, чтобы воспитывать его так, как воспитывает Гитлер. [...] Но я тут же останавливаю себя: может быть, я чего-то в этом всё-таки не понимаю? Ведь Гитлер знает свой народ, и это он загнал его в эту тюрьму. И в стране не нашлось даже горсти молодежи, которая, как мы, с оружием в руках пошла бы за свою свободу? На похищение свободы Лениным русский народ ответил многолетней борьбой. А тут? (s. 350).

We wspomnieniach *Ледяной поход*, które były niemal bezpośrednią relacją autora z pola walki prowadzonej przez „białych” i „czerwonych”, dokumentującą życie codzienne żołnierzy, niewiele jest refleksji nad sensem rozgrywających się krwawych wydarzeń, ich obrazy są na tyle wymowne, że nie potrzebują zbędnych komentarzy. Narrację zdominowały tam epizody trudnej codzienności na froncie, fragmentaryczne opisy przemarszów, walk, ataków i wycofywania się wojsk oraz rozmowy bohatera. Wspomnienia były surowym, wycinkowym rejestrem jego losów w szeregach Armii Ochotniczej oraz świadectwem traumy z tym związanej, *Конь рыжий* stanowi natomiast spójną, przemyślaną opowieść, autonarrację, w której istotną kwestią jest moralna odpowiedzialność za czyny popełnione w przeszłości²⁶. Jak już była mowa, pisarz prezentuje tu szerokie tło wydarzeń, obudowując je pogłębioną refleksją oraz interpretacją, które mają za zadanie usprawiedliwienie dokonanych przez niego wyborów²⁷. Odtwarzając przeszłość, podejmuje wysiłki, by w sposób możliwie pełny i klarowny wyjaśnić swój stosunek do wojny domowej oraz zrozumieć i wytłumaczyć sobie i czytelnikom motywy, które stały za jego postanowieniem, by zaciągnąć się do armii, a następnie opuścić jej szeregi. Temu celowi służą zwłaszcza fragmenty, które reinterpreterują kluczowe wydarzenia. Można do nich zaliczyć scenę opowiadającą o tym, jak podczas kolacji wigilijnej w domu Gula zebrali się zaprzyjaźnieni oficerowie, aby wspólnie przedyskutować, w jaki sposób zorganizować powstanie zbrojne w Penzie. Przybywa wówczas posłaniec z listem od byłego dowódcy pułku z prośbą, aby bohater zebrał przyjaciół

²⁶ Odwołując się do głośnej koncepcji trzech postaw autobiograficznych autorstwa Małgorzaty Czermińskiej, należy stwierdzić, że o ile we wspomnieniach dominowała postawa świadectwa, to w autobiografii na plan pierwszy wysuwa się postawa wyznania. Więcej na temat tej teorii zob. M. Czermińska, *Autobiograficzny trójkąt: Świadectwo, wyznanie, wyzwanie*, wyd. 2, Universitas, Kraków 2020, s. 25–31 i in.

²⁷ W pamięci autobiograficznej interpretacja występuje obok faktów. Przy czym człowiek bardzo często myli fakty z ich interpretacjami, które mogą mieć charakter obronny. Zob. T. Matuszewski, *Pamięć autobiograficzna...*, s. 33.

i dołączył do formujących się nad Donem oddziałów. Wymowna jest jego reakcja na to wezwanie:

[...] я и брат [...] стали обдумывать предложение полковника. Но обдумывали недолго: [...] мы едем к Корнилову на вооруженную борьбу с большевиками и за Всероссийское Учредительное собрание, и с нами едут четверо товарищей-офицеров. [...] Мы идем гуськом на расстоянии шагов пятидесяти. „Черный вечер. Белый снег. Ветер, ветер, на ногах не стоит человек. Ветер, ветер на всем Божьем свете” (s. 233–234).

O ile we wspomnieniach *Ледяной поход* pisarz wskazywał na swe rozterki wewnętrzne, wątpliwości i trudność w dokonaniu wyboru, to w autobiografii *Конь рыжий* te dylematy znikają: bohater szybko decyduje się podjąć walkę z bolszewikami. Jest ona wynikiem jego osobistych przekonań, ugruntowanych obserwacją niszczenia Rosji po przewrocie październikowym, a także opowieściami matki o pogromach i grabieżach w majątkach ziemskich oraz zezwierzęceniu podburzanych przez bolszewickie hasła chłopów, mszczących się za doznane przez lata krzywdy.

Podobnie jak we wcześniejszym utworze Gul opisuje trudną adaptację bohatera w Armii Ochotniczej, wskazując na przeszkody, z którymi borykała się ona w początkach swego istnienia: pisze o kłopotach z rekrutacją żołnierzy oraz ich pogarszającej się kondycji fizycznej i psychicznej, błędach dowództwa, trudnościach aprowizacyjnych, braku poparcia idei głoszonych przez „białych” w szerokich kręgach społecznych oraz wzajemnego zrozumienia między chłopami a inteligencją, olbrzymich dysproporcjach w liczebności walczących stron, stopniowym upadku dyscypliny itp. Wszystko to wzbudza w bohaterze niepokój, a z biegiem czasu pogłębia zwątpienie, które dochodzi do głosu już w pierwszych dniach pobytu w Nowoczerkasku, gdzie formuje się armia:

[...] мне не спится [...] еще и от того, что сюда на Дон, на эти железные койки, с риском для жизни пробралось со всей России нас всего человек чепыреста молодежи. И вот мы, эти двадцатилетние мальчики, мечтающие ввести всероссийский потоп в государственные берега, должны противостоять миллионной обольшевиченной России (s. 236).

W rozmyślaniach młodego oficera, przedstawiających antybolszewicki zryw jako skazaną na niepowodzenie desperacką próbę zmiany władzy, podjętą przez garstkę młodzieży, wyraźnie wybrzmiewa

głos autora — jego dystans wynikający z wiedzy i doświadczeń nabytych w ciągu kolejnych powojennych lat. Pogarszająca się sytuacja coraz bardziej podważa wiarę bohatera w zwycięstwo: „Состояние страшное, чудиться, что пропало все: и Россия, и жизнь, а смерть где-то за плечом, близко, и жить уж недолго” (s. 245).

Starając się wyjaśnić motywy decyzji o zrzuconiu munduru, pisarz wprowadza monologi wewnętrzne bohatera na temat charakteru bratobójczej wojny²⁸ oraz rosyjskiej mentalności: „Я думаю, русскому убивать русского тяжело, потому что мы люди одной утробы и единой судьбы; а мне, чувствую я, убивать своего — не под силу” (s. 242). Inny kategoriyczny komentarz pojawia się po kluczowej scenie samosądu „białych” nad jeńcami:

„Вот это и есть гражданская война, — думаю я, глядя на свалившихся на траву окровавленной кучей расстрелянных. — То, что мы шли цепью по полю веселые и радостные чему-то, это другое, а вот это — гражданская война”. И я чувствую, что в такой войне я участвовать не могу (s. 250).

Monologi te wskazują na pogłębiające się rozczarowanie Gula i jego przemianę: narastanie w nim wewnętrznego sprzeciwu przeciwko zabijaniu rodaków — nierzadko przypadkowych ludzi wciągniętych w wir wydarzeń historycznych. Obserwujemy coraz wyraźniej jego dojrzewanie do podjęcia trudnej decyzji:

Умываясь у колодца ледяной водой [...] я мысленно разговариваю с полковником Неженцевым. „Нет, полковник [...], нет, это не то, армия офицеров-мстителей никогда не победит, в России миллионы Лежанок, и всех их не расстрелять. [...] Ведь для победы нужно к себе перетянуть души именно этих крестьян?” (s. 253).

W odróżnieniu od wspomnień *Ледяной поход*, gdzie pisarz posługiwał się głównie sugestywnymi obrazami lub dialogami mającymi wskazywać stan emocjonalny bohatera, tutaj *explicitie* wielokrotnie podkreśla jego narastające wyalienowanie wśród walczących po obu stronach barykady — nie tylko bolszewików, ale również „białych”:

[...] я думаю и о том, что эта гражданская война мне не нужна, что мое участие в ней бессмысленно, что приехав в Новочеркасск, я уйду из армии (s. 288).

²⁸ Okazją do ukazania brutalności wojny domowej jest także opowieść o matce bohatera, która wyrusza na poszukiwanie synów w pełną niebezpieczeństw tułaczkę po Rosji.

Gdzie indziej czytamy:

И я вспоминаю, как мы ночевали [...] в убогой хате иногороднего столяра. С враждебным, наглухо закрытым лицом он, недоверчиво усмехаясь, спросил меня: „Ну а скажите вот, за что вы воюете?” — „За Учредительное собрание”, — ответил я [...]: „Оно было выбрано всем народом [...] Учредительное собрание даст русским людям свободу и спокойную трудовую жизнь”. Но столяр еще недоверчивей усмехается: „Ну, конечно [...]. А вот скажите, именье-то у вас есть?” — „Есть... было...” — говорю. И столяр вдруг хохочет, смехом показывая, что выиграл спор. Так же, как фронтовые солдаты, он искренно не в состоянии поверить, что именья для меня не существует, что у меня есть большие богатства; у меня есть русская культура, есть Пушкин; и в эти степи я пришёл защищать их. [...] И в донских и кубанских степях мне „с моим Пушкиным” нет места меж смертельно схватившимися конногвардейцами и столярами (s. 288–289).

Precyzując ideały przyświecające mu w walce, Gul wysuwa na plan pierwszy potrzebę ochrony praw i wolności ludu oraz obrony rosyjskiej tradycji i kultury, które go ukształtowały, jednak taka motywacja nie znajduje zrozumienia nie tylko u adwersarzy, ale nawet w kręgu współtowarzyszy broni. Logiczną konsekwencją owego niezrozumienia oraz rozczarowania jest utrata poczucia sensu dalszego udziału w konflikcie.

Do tego newralgicznego okresu swego życia po raz ostatni pisarz powróci pamięcią we wspomnianej już trylogii autobiograficznej *Я унес Россию*, gdzie spróbuje wytłumaczyć swą decyzję w obszernym skonceptualizowanym wywodzie:

Как добровольно я вступил в Добрармию, так же добровольно и ушел. Я не мог оставаться — и политически и душевно. Политически потому, что всем существом чувствовал: *такая «офицерская» армия победить не может*. Несмотря на доблесть и героизм ее бойцов, поражение ее неминуемо. [...] потому, что народ *не с ней*. К белым народ не хотел идти: господа. [...] И царскому генералу Антону Деникину, [...] мужик не верил. [...] Другая причина моего ухода из Добрармии была душевно-личная. [...] я был простым бойцом с винтовкой в руках [...] Я узнал до конца, что значат слова: *гражданская война*. Это значило, что я должен убивать неких неизвестных мне, но тоже русских людей: в большинстве крестьян, рабочих. И я чувствовал, что *убить русского человека мне трудно*. Не могу. Да и за что? У меня же с ним нет никаких „счетов”. За что же я буду вразумлять его пулями?²⁹

W fundamentalnej pracy *Час и опowieść* Ricoeur wskazuje na istotną rolę zakończenia narracji, które stanowi jej dopełnienie, umożli-

²⁹ Р. Гуль, *Я унес Россию...*, s. 53–54.

wia lepsze zrozumienie akcji oraz działań postaci, a także podsuwa punkt widzenia, z którego historię można postrzegać jako nadającą formę całości. Jego zdaniem zrozumieć historię „[...] to zrozumieć, jak i dlaczego kolejne epizody doprowadziły do zakończenia, które nie daje się [...] przewidzieć, lecz musi być ostatecznie akceptowalne jako przystające do zgromadzonych epizodów”³⁰. Spójrzmy zatem jeszcze na zakończenie utworu *Конь рыжий*. W dziewiątej części, wieńczącej autobiografię, Gul lakonicznie opisuje proste, wiejskie życie, które bohater wiedzie wraz z bliskimi we Francji. Wydarzeniem, które burzy tę idyllę, a zarazem wpisuje się w harmonię wyznaczaną przez rytm przyrody, jest śmierć matki. Lejtmotywami tej części, przewijającymi się także we wcześniejszych, są bezdomność, tęsknota za Rosją oraz pragnienie i poczucie wolności³¹. Wyznaczają one perspektywę, z której należy odczytywać losy, postawę i wybory życiowe autobiograficznego bohatera i autora. Podsumowaniem opowieści jest gorzka konstatacja określająca jego poglądy i tożsamość, wysnuta w kontekście rozmyślań na temat tragicznych losów mieszkańców Rosji Sowieckiej, z których miliony zginęły, a inni zostali zniewoleni:

[...] в моей скитальческой жизни я всегда чувствовал облегчающее душу удовлетворение, что живу именно вне России. Почему? Да потому, что родина без свободы для меня не родина, а свобода без родины, хоть и очень тяжела, но все-таки остается свободой (s. 371).

Dylemat, przed którym stanęły setki tysięcy rosyjskich uchodźców (zarówno popaździernikowych, jak i współczesnych) — co jest dla nich ważniejsze: wolność czy ojczyzna — Gul rozstrzyga w sposób kategoriyczny, wybierając wolność jako wartość bezcenną. Z tej perspektywy decyzję bohatera o opuszczeniu szeregów armii należy postrzegać jako realizację prawa do wolnego wyboru, nawet jeśli jest on trudny i nieakceptowany przez ogół. Wyboru umożliwiającego dochowanie wierności wyznawanym wartościom.

³⁰ P. Ricoeur, *Czas i opowieść, t. I: Intryga i historyczna opowieść*, przeł. M. Frankiewicz, WUJ, Kraków 2008, s. 101.

³¹ W utworze można dostrzec tendencję autora do idealizacji Rosji i jej mieszkańców, o czym świadczy choćby komentarz do sceny bratania się rosyjskich i niemieckich żołnierzy: „[...] наши солдаты искренни и бесхитростны. В их чувствах есть та простая сказочная русская правда о том, что людям вообще никогда не надо воевать и что земли на всех хватит и вся она Божья” (s. 208–209). Podobna myśl pojawia się w ostatnim akapicie utworu: „[...] во мне есть и другое русское чувство, по которому вся земля — наша, вся Божья” (s. 390).

ZAKOŃCZENIE

Reasumując, *Конь рыжий* to liryczna autobiografia Gula, który z perspektywy minionych lat i doświadczeń podejmuje próbę podsumowania życia, zracjonalizowania i wytłumaczenia go. Utwór odzwierciedla działanie skomplikowanych mechanizmów pamięci, która jest przecież selektywna i wykazuje się skłonnością do poetyzowania przeszłości; jest też odbiciem świadomych wyborów autora, który pragnie opowiedzieć swe życie w określony sposób oraz opisać własne przeżywanie świata. Mimo ułomności pamięci, umiejętność wspominania, jak zauważa Aleida Assmann,

[...] czyni nas tym, kim jesteśmy, czyli ludźmi. Bez niej nie bylibyśmy w stanie zbudować własnego ja ani porozumiewać się z innymi [...]. Osobiste wspomnienia biograficzne są niezbędne, ponieważ tworzą materiał, z którego zbudowane są doświadczenia, relacje, a przede wszystkim obraz własnej tożsamości³².

Porządkując biografię, pisarz rozlicza się z własną przeszłością. Przepracowuje trudne fragmenty życia, na nowo je naświetlając, wyjaśniając i interpretując w spójnej opowieści po to, by rozstrzygnąć dwuznaczność swej postawy podczas wojny, „uzgodnić niezgodności” oraz usprawiedliwić swe wybory przed współczesnymi i potomnymi. Porównanie autobiografii i wspomnień daje podstawy do stwierdzenia, że po latach pisarz reinterpretuje wydarzenia w świetle późniejszych doświadczeń nie tylko ze względu na ich wagę, ale także z powodu ich znaczenia dla poczucia własnej wartości, samooceny oraz oceny przez innych. Choć w autobiografii *Конь рыжий* odwołuje się do wcześniejszego tekstu *Ледяной поход*, wskazując na determinującą rolę wojny w swoim życiu, które można odczytać jako wędrówkę ku wolności, znacznie poszerza tło opowieści, uzupełnia ją o dodatkowe informacje, komentarze i refleksje, inne natomiast pomija, wybierając epizody utrzymujące spójność narracji i obrazu autobiograficznego bohatera. Te zabiegi narracyjne wyraźnie pokazują zmiany, które przez lata zaszły w tożsamości autora, znajdującego się w zupełnie innym miejscu oraz inaczej niż niegdyś patrzącego na przeszłość i siebie samego³³.

³² A. Assmann, *Cztery formy pamięci*, w: tejże, *Między historią a pamięcią. Antologia*, przeł. K. Sidowska, M. Saryusz-Wolska (red. naukowa i posłowie), WUW, Warszawa 2013, s. 41.

³³ Zapewne mamy tu również do czynienia ze zniekształceniami pamięci, których jednym z głównych źródeł jest proces poszukiwania i nadawania sensu pamiętanym zdarzeniom; chodzi zwłaszcza o zniekształcenia służące *ego*, pozwalające utrzymać

Poddawana analizie opowieść potwierdza opinię Sidonie Smith i Julii Watson o tym, że „[...] narracje autobiograficzne są przejawami subiektywnej prawdy, historii doświadczeń, które opisują mogą być sprzeczne, częściowe, dotyczyć różnych momentów życia i są zawsze niekompletne”³⁴.

REFERENCES

- Assmann, Aleida. *Między historią a pamięcią. Antologia*. Transl. Sidowska, Karolina. Saryusz-Wolska, Magdalena (ed). Warszawa: WUW, 2013.
- Czermińska, Małgorzata. *Autobiograficzny trójkąt: Świadectwo, wyznanie, wyzwanie*, wyd. 2. Kraków: Universitas 2020.
- Filutowska, Katarzyna. *Tożsamość narracyjna jako empiryczna podmiotowość – MacIntyre, Taylor, Ricoeur*. Warszawa: WUW, 2018.
- Gubała, Joanna. “Metodologiczna refleksja nad badaniami pamięci zbiorowej. Próba wstępnego ujęcia problemu na przykładzie rozważań Jeffreya Olicka, Wulfa Kansteinerja oraz Alona Confino.” *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Sociologica*, 2012, no. 42: 63–82.
- Krycka-Michnowska, Iwona. “Doświadczenie wojny domowej we wspomnieniach ‘Marsz lodowy’ Romana Gula.” *Kultura Słowian. Rocznik Komisji Kultury Słowian PAU*, 2024, t. XX: 95–107.
- Lejeune, Philippe. “Pakt autobiograficzny”. Transl. Labuda, Aleksander. *Wariacje na temat pewnego paktu. O autobiografii*. Lubas-Bartoszyńska, Regina (ed.). Kraków: Universitas, 2007: 21–56.
- Maruszcwski, Tomasz. *Pamięć autobiograficzna*. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, 2005.
- Ricoeur, Paul. *Czas i opowieść. T. I. Intryga i historyczna opowieść*. Transl. Frankiewicz, Małgorzata. Kraków: WUJ, 2008.
- Ricoeur, Paul. *Czas i opowieść. T. III. Czas opowiadany*. Transl. Zbrzeźniak, Urszula. Kraków: WUJ, 2008.
- Ricoeur, Paul. *O sobie samym jako innym*. Transl. Chelstowski, Bogdan. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2003.
- Smith, Simonie. Watson, Julia. “Archiwa zapisów życia: czym i gdzie są?” *Teksty Drugie*, 2018, no. 6: 174–199.
- Szacka, Barbara. *Czas przeszły, pamięć, mit*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe „Scholar”, 2006.
- Гиппиус, Зинаида. *Невозвратимо*, <<https://www.culture.ru/poems/26704/neveropravimozysclid=m8678xctrk623568873>>.
- Гуль, Роман. “Конь рыжий. Автобиография.” *Ледяной поход. Автобиографические произведения. Размышления о литературе*. Москва: ПРОЗАИК, 2011: 135–390.

pozytywne przekonanie na temat samego siebie. Zob. T. Matuszcwski, *Pamięć autobiograficzna...*, s. 26.

³⁴ S. Smith, J. Watson, *Archiwa zapisów życia: czym i gdzie są?*, „Teksty Drugie” 2018, nr 6, s. 176.

- Гуль, Роман. “Моя биография.” *Ледяной поход. Автобиографические произведения. Размышления о литературе*. Москва: ПРОЗАиК, 2011: 5–26.
- Гуль, Роман. *Я унес Россию. Апология эмиграции*. Т. 1: *Россия в Германии*. Москва: Б.С.Г.-ПРЕСС, 2001.
- Коростелев, Олег. “Апология эмиграции’ Романа Гуля.” *Я унес Россию. Апология эмиграции*. Т. 1: *Россия в Германии*. Гуль, Роман. Москва: Б.С.Г.-ПРЕСС, 2001.
- Крейд, Вадим. “Гуль Роман Борисович (1896–1986).” *Новый Исторический Вестник*, 2003, no. 1 (9), <https://nivistnik.su/2003_1/11.shtml>.
- Мурашов, Дмитрий. *Роман Гуль: писатель из Пензы*. Пенза: Пензенская областная библиотека им. М. Ю. Лермонтова, 2018.
- Мяновска, Йоанна. “Вершители красного террора: Ф. Дзержинский и В. Менжинский в очерках эмигранта Романа Гуля.” *Acta Polono-Ruthenica*, 2011, no. 16: 113–125.
- Мяновска, Йоанна. “О женщинах-террористках в прозе эмигранта Романа Гуля.” *Studia Rossica Posnaniensia*, 2019, (t. 44), no. 2: 51–60.